

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на **Анна Делчева Кълцева**
на тема „**Теософски алтернативи на рисковото общество**”
за получаването на научната и образователна степен „доктор“
в професионално направление 2. 3. Философия,
научна специалност Социална философия

Научен ръководител: доц. д-р Антоанета Николова

Рецензент: проф. д-р Ели Милчева Василева (Сярова)

Представеният за защита дисертационен труд е написан със загриженост и съпричастност към съдбата на човека в епоха на изплъзващ се от управление социален хаос. По стечение на обстоятелствата въпросът как бихме могли да отговорим на предизвикателствата на рисковете от глобализацията вероятно стои дори по-остро, отколкото когато в съзнанието на докторантката е съзрявал изборът на дисертационната тема.

Дисертацията е в обем 215 стр., структурирана е в увод, четири глави и заключение. Приложено е анкетно проучване. Библиографията включва 164 източника на български, руски и английски език.

А. Делчева е очертала ясно обекта, предмета и целта на изследването си. Търсят се “точки” на съприкосновение на теософската доктрина на Елена Блаватска и рисковото общество, чрез които да бъде зададен краткосрочен хоризонт за снижаване на степента на риска – социален и екзистенциален, и в дългосрочен – за утвърждаване на общност на “разбирателство, взаимопомощ, сътрудничество, състрадание, милосърдие”. Последното, както се признава, съдържа определна доза утопизъм, подсилен от иначе внимателно формулираната хипотеза за социална промяна, възможна чрез “съзнателна лична промяна, основана на висока нравственост и духовно развитие”.

Още операционализирането на целта на изследването подсказва намерението сама по себе си доктрината на Блаватска да получи реабилитация пред лицето на критиците си. А. Делчева споделя убеждението си, че един нов подход към тази доктрина би ни помогнал да преоткрием в нея алтернатива в рисковата ситуация, в която се оказва съвременното общество. Поради това първата глава на дисертацията си е посветила на основанията за теософските алтернативи на рисковото общество. В структурата и съдържанието тук “натежава” специалното внимание към изследванията върху трудовете на Блаватска, приведени са всички български и част от чуждите такива. Това е един вид разширяване на аргументацията относно актуалността на избраната тема. Но

все пак по мое субективно мнение един такъв екскурс би могъл да се направи в главата, посветена на философските аспекти на теософската доктрина, респективно и проблемът за метафизичния ѝ характер би имал естествено място там. Същото важи и за проблема “метафизичността” в концепцията за рисковото общество – уместно би било да е в главата, специално посветена на тази концепция.

Представени са резултатите от проведена анкета, която показва равнище на запознатост и интерес на анкетираните към някои теософски теми, както и към екологичната тема. Тъкмо този интерес изисква обяснение.

Дисертантката е положила много усилия, за да представи колкото може по-пълно философските аспекти на “Тайната доктрина” – задача доста трудна и защото изисква тази доктрина ясно да се открие в своята специфика в контекста на множество различни философеми в източната и западната традиция, с които тя се съотнася. Анализът и синтезът тук (заявени като методологическа платформа на изследването) следва също така да не са самоцелни, а подчинени на намерението на дисертантката да ни убеди – с помощта на метарефлексия – че именно доктрината на Блаватска предлага ефективни решения за отговор на глобалните рискове, т. е. да изведе максимално нейни съответни социалнофилософски проекции. Тази доктрина е еkleктична (както е посочено от А. Делчева) и синкретична (*като се започне още от трудно съчетаемите понятия на брахманизма и будизма и отъждествяването на мокша и нирвана например*). Синкретичността ѝ се нуждае от повече изследователско внимание, защото по принцип използваните понятия, заимствани от различни религиознофилософски традиции, имат автентичен смисъл в контекста на системната им свързаност в самите тези традиции, и при синкретизата освен сходствата следва да се откриват и различията спрямо този традиционен техен смисъл.

Отделено е сериозно внимание на интерпретацията у Блаватска на Абсолют и абсолютна (единна) реалност. Обикновено тази доктрина бива характеризирана като пантеистична, но това не е съвсем прецизно, доколкото Блаватска се отнася максимално критично към теизма изобщо, отричайки личностния (а и безличен) Бог (в този смисъл и названието “теософия” е доста условно). В дисертацията това е важно и с оглед на по-нататъшното прецизиране на понятието за личност – в теистичните традиции това понятие обичайно се формира чрез съотнасянето с личностен Бог или богове (*и, разбира се, едва ли в тях би се приело мнението на Блаватска, че личностният Бог е “антропоморфизиран”*). Но тук Абсолютът се интерпретира като “абстрактен” универсален принцип, като Абсолютна същност – непроявена и проявена

(апофатичен и катафатичен аспект), основата на всяко проявление и дизолюция (манвантара и пралайа), разкриваща се чрез символи.

Теософската концепция за монадата е уместно разгледана в съпоставка със съответни философски възгледи. Интерпретира се и изобщо числовият принцип и неговите магико-митологични проекции (*напр. монадата като първоелемент-огън*), като се обръща специално внимание на триадата атма-буддхи-манас, както и на широко обсъжданата у Блаватска тема за седмичността. Монадата като индивидуалност, като “вечно странстваща” “искрица” от абсолютната същност в проявящото се е носителят на идентичност във веригата от реинкарнации, личностите се асимилират от тази индивидуалност.

Като безспорно постижение на дисертантката следва според мен да се отчете обстоятелството представяне на възгледите за рисковото общество, на контекста, в който се откроява концепцията на Улрих Бек и анализът на тази концепция. Невидимостта и непредвидимостта на риска поставя човека и социума в специфично състояние на неопределеност. Накърнени са и прогресистката вяра в безкрайния прогрес на човешкия разум, и естественият стремеж на човека за личностна определеност в едно повече или по-малко прогнозируемо бъдеще. Оставайки невидими, рисковете в епохата на “втората модерност” са по-скоро техногенни, социогенни и антропогенни. Глобализацията, която по принцип би трябвало да води към нови форми на социално единство, се обръща срещу самата себе си и, както се отбелязва, самата модернизация става самозастрашаваща се.

Тъй като е поставен проблемът за глобалното време-пространство на рисковото общество, може да се отбележи, че в него е заплашена социалната времево-пространствена определеност, характерна за такива форми на социални единства като държава, нация, семейство и т. н., т. е. на структурираната среда, в която човек се определя в своята личностна идентичност и живее чрез споделени ценности. И ако една от основните характеристики на рисковото общество е детрадиционализацията, то неизбежен резултат от това е нарушаването на установената социална структурност, попадането в хаотичност. Въпросът е в това дали и как този хаос може да бъде управляем, за да не причинява екзистенциална и ценностна деструкция на самия човек. Или, ако пред този човек стои, както посочва А. Делчева, въпросът “кой съм аз?”, то това е въпрос за неговата изплъзваща се идентичност. Изтъняването на връзката му с миналото (поради детрадиционализацията) и с бъдещето (поради непредвидимостта на рисковете) “свива” неговото екзистенциално време до спонтанно уловими моменти на настоящето. А пространството му се “свива” до атомизиран локус и дори “изчезва”, доколкото то губи, както отбелязва Л.

Йонин (в *“Новата магическа епоха”*), своето първоначално традиционно сродство с населяващите го хора. Значимостта на индивидуалното време вероятно би могла да се реабилитира в историчното съзнание на европейца чрез представа циклично време, въпросът е в каква степен тя бе могла да се “имплантира” в него. А пространството е за човека преди всичко неговото собствено обитавано място, и естествено е то да се “съпротивлява” на аниhilацията, да търси възстановяване. Потенциал за такова възстановяване и у У. Бек, и у Е. Блаватска се открива в саморефлексивно съзнание, което носи изначална информация за място и предназначение. Бих предложила на дисертантката то да бъде назовано например “информационна праматрица” (отговаря на визирания от А. Делчева въпрос на Х. Олкът “откъде зная”). И с това да мотивирам положителната оценка на усилията ѝ да представи в цялата му значимост проблема за изначалната “духоматерия” у Блаватска – именно тя остава чрез монадата присъстваща във всеки индивидуален живот и е ненакърнима от преходността на феноменалното, тук тя е винаги дадена на човека в поредицата от реинкарнации (на това се опира и схващането за таен характер на “спасителното знание”, завършено и недостъпно за “непосветени”). За нея (прадхана, акаша, мулапракрити, “майчино” начало) може да се мисли като за основание на пространството, и терминът “абстрактно пространство” у Блаватска е малко подвеждащ, доколкото духоматерията е наситена с всичко, проявяващо се във феноменалната сфера и е изконното “място” на единството на всичко. Ако се обърнем пък към аналогично схващане у У. Бек, също акцентирано в дисертацията, то самата способност на самообучение и за развитие на саморефлексивното съзнание се опира на подобна “информационна праматрица”, която очевидно и съхранява индивидуалността в рисковото общество, и ѝ задава хоризонт на развитие. Но в някаква степен, както е показано, тази праматрица може да се окаже тук в конфликт със социалното “битие” на официалната наука, затова и се търсят нейни алтернативи.

Дисертантката подчертава скепсиса спрямо официалната наука, която се поставя в услуга на политически интереси. Тя отказва да се примири с “отсъстващата хуманност” и с “цивилизационния робски морал” в рисковото общество, каращ хората да приемат дори отровите като нещо естествено. Забелязала е странното за научното съзнание, но преодоляващо конфликтите на всекидневното съзнание възприемане на “вредните вещества” например като “духове”, т. е. неопосредстваното от науката неомагическо (или магико-окултно) възприятие на онова, което е рационално непроницаемо за човека, но от което той не може да избяга.

И във “втората”, посткласическата, както и в класическата модерност, човек се опира на себе си, за да стане субект на собствения си живот. Тъй като обаче тук социумът е пределно атомизиран, тъй като е настъпила своеобразна социална “смърт на Пан” (разпад на единството в хаотична множественост), се търси ново обединяващо начало, и то се открива в съзнанието, което има саморефлексивен потенциал, и в нравствеността, формираща “космополитен алтруизъм”. Всъщност надежда се вижда в “тиха революция” на изменения именно в съзнанието до “космополитно съзнание”, чиито носители са индивиди подобни на монади, а новият тип социум се вижда през призмата на социологически интерпретиран метафизически плурализъм.

Тук ще се отбележа важна особеност на доктрината на Блаватска, която очаквах да бъде повече коментирана в дисертационния труд – тя е доктрина по същество гностична с всички произтичащи от това следствия. В труда личи приемствеността ѝ с други гностични учения, включително и това, че постмодерният Ню Ейдж се опира до голяма степен на нейни постановки (*обърнато е специално внимание на “флагмана” на Ню Ейдж Фр. Капра например*).

Случилото се в модерната културна епоха (в “първата модерност”) “разомагьосване” на света, отляло се в рационализация, в механицизиране, във фетишизиране на възгледа за линеен прогрес, се обръща във “втората модерност” срещу самото себе си – в ре-омагьосване, в холистичен поглед към света, в ревитализиране на възгледа за циклично време. В качеството на гностично учение теософията предлага алтернатива на класическите парадигми във философията и науката и алтернатива на традиционните религии, носейки в себе си този заряд на ре-омагьосване – преди всичко чрез “тайно знание”, имащо магическа сила. То отваря широко врата за алтернативното – алтернативни източници на знание (при Блаватска напр. мистериозната книга “Дзиан”/от санскритското ”дхяна”, т. е. медитация, окултно-магическо виждане за езика на тази книга, за учители-махатми, алтернативна интерпретация на причинно-следствените свързаности чрез магическата сила на карма), алтернативна интерпретация на археологията и историята, на психологията, в последна сметка – алтернативна духовност. Характерен за него е и друг гностичен симптом – белетризацията на изложението, при което понятийността отстъпва пред образа и митологемата. Ето защо и към анализа на “тайната доктрина” е трудно да се пристъпва с критериите на строгата понятийност – казвам това заради известно успокояване на дисертантката, която се опитва последователно да се придържа към заявеното намерение за научен анализ на възгледите на Блаватска.

Социалната проблематика по принцип не е силната страна на гностичните учения – в “Практическа теософия” дори Х. Олжът оставя акцента върху възгледите за Вселената. За езотеричните общности също така по принцип е характерен своеобразен ескайпизъм, “бягство” от социалното. Ето защо най-тежката задача, с която се е заела А. Делчева, е да се разкрият социалните проекции на теософската доктрина, за да се види тя в теоретична комуникация със социологическото учение за рисковото общество. Основните общи моменти в двете учения се откриват в темите за индивидуализацията и за единството. Възможна е по-голяма прецизност при сравнителната характеристика: например невидимост в смисъл на метафизичност в теософската концепция и невидимост на риска – това са според мен невидимости в различни смисли, същото може да се каже и за цикличността като специфика на сакралното време и като кръговрат на рисковете. С оглед на приложността на теософията особено значение се придава на възгледите за карма, за реинкарнация и за безкрайна еволюция. Първият предполага върху карма (*в първоначалното си значение – ритуално, жертвоприносително действие*) да се “прехвърли” тежестта на обяснението за привидно необяснимите обстоятелства на живота ни, по-специално за страданието, а също и да се заложи на кармична свързаност като основа на свързаността в общности, дори на планетарна свързаност. Вторият предлага като алтернатива на човека, чийто живот в европейската култура е даден интензионално (в даден “отрязък” от историята), да приеме екстензионалност – живот, даден в поредица от редуващи се еони и превъплътвания. Що се отнася до третия, той “превежда” в нов контекст и на нов език европейската идея за прогрес на човешкия разум, т. е. носи неопросвещенски заряд (*според Блаватска тази еволюция дава надежда за бъдещето, но например в цикличността на югите в индуизма такива “бъдеще” могат да се окажат както свършената крита-юга, така и печалната кали-юга; или още – според “Законите на Ману” в бъдещите рождения може да има регрес, според прегрешенията човек да се превъплъти дори в неодушевено същество*).

Апелът за самоусъвършенстване, което да доведе до социална хармония, е от етически характер и сам по себе си остава в сферата на пожелателното. Теософията мотивира основателността на този апел с типично гностичния (и несъвместим с християнската етика например) “етически пуризъм” – възглед за постепенно очистване на изначална безсмъртна “частица” (атма-буддхи) у човека чрез количествено нарастване на позитивни нравствени характеристики. Накратко, изводите в последната глава на дисертацията са, безспорно, интересни. Но е възможно да се помисли още върху това да се направят те още

по-убедителни и приложими към социалната прагматика в общество, което именно европейецът възприема като рисково.

Приносните моменти са формулирани съдържано, акцентът е поставен върху представянето на философските и социалните аспекти на доктрината на Блаватска и цялостното представяне на концепцията за рисковото общество на У. Бек. Възможните теософски решения за преодоляване на риска биха могли да се представят и по-конкретно на базата на постановките в последната глава.

Стилът и езикът на дисертацията демонстрират възискателен към себе си автор, стремящ се към максимална подреденост, ясност и комуникативност на текста.

Авторефератът е много добре структуриран и отразява съдържанието на дисертационния труд.

Представени са седем **публикации**, свързани с темата на дисертацията.

В заключение, като имам предвид сериозната и задълбочена работа по темата на дисертацията, уменията да бъде уловена актуалността и значимостта на тази тема, и особено социалната и нравствена отговорност, с която тя се разисква, предлагам на уважаемите членове на Научното жури на Анна Делчева Кълцева да бъде присъдена образователната и научна степен “доктор” в професионално направление 2. 3. Философия, научна специалност Социална философия.

2. 11.2020

София

Рецензент:

(проф. д-р Ели Василева (Сярова))